

От Честния пояс на Богородица до коланчето за рожба

Изследвания
по изкуствознание
и културна антропология
В чест на проф. Елка Бакалова

РИТУАЛ ЗА ИЗЦЕЛЕНИЕ, ИЗПЪЛНЯВАН В ХРАМА „СВ. ДИМИТЪР“ В СЕЛО ТЕШОВО, ГОЦЕДЕЛЧЕВСКО

Владимир Димитров

Село Тешово е разположено по източното подножие на връх Свети Петър и се намира на 20 км от гр. Гоце Делчев. В района не са провеждани археологически проучвания, но при отделни стопански работи са открити части от керамични съдове, монети и др., които отвеждат началото на селището в Античността. Открити са останки и от XII–XV в., както и от Османския период. В близките до Тешово села са открити римски монети, което свидетелства, че в римската епоха е имало селища в района. Първоначално селото е било разположено по-ниско, по поречието на реката, но с времето се е разширило и се е изместило на сегашното си място.

Има три версии за произхода на името Тешево/Тешово: от турски ‘таш’ (камък) и от ‘атеш’ (огън); от български ‘тече’ – Течово (Пелтеков 2001: 26). На л. 68 в ръкописния сборник на свещеник Иван Мечев, съхраняван в Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, селото е наречено „Течеводъ“.

Тешово се споменава в османски регистри от 1623 г. Било е свободно (раетско) село с развит железодобив, железообработващи занаяти и добиване на въглища през XVII–XIX в. Сведения за разработена мина за добив на желязна руда има още от римската епоха (Георгиев 1978: 12 и сл.).

•

Патронът на храма в село Тешово е св. Димитрий Мироточиви – един от най-почитаните светци не само в България, но и в целия православен свят. Летописната книга от периода на строежа и изписването на храма не е запазена, но се знае, че сградата е построена през 1843–1844 г. на мястото на по-стара църква. Инициатор за строежа на новия храм е Сава Савов – родоначалник на сегашния тешовлийски род Пелтекови. През 1870–1871 г. храмът е разширен, като е добавена галерията на втория етаж и камбанария с часовник. Храмът е осветен повторно на 26 октомври 1871 г.

В годините на Априлското (1876 г.) и Кресненско-Разложкото въстание (1878–1879) в селото е имало разрушения. Засегнат е бил и храмът, по чиято камбанария е стреляно, но той не е разрушен благодарение на голям откуп, събран от цялото население. Скоро след Руско-турската война от 1877–1878 г. хаджи Антон Русев организира съселаните си да отстранят нанесените щети и да довършат украсява-

нето на църквата. Според краеведа Ал. Пелтеков те „довели вдъхновени зографи и дърворезбари от с. Каракьой, майстори зидари от съседното село Ловча и сахатчи [часовникари – бел. В. Д.] от с. Горно Броди...“ (Пелтеков 2001: 38).

Антон Стоилов, изпратен като дописник във Втора армия по време на Първата световна война, дава интересни сведения и за тешовския храм. В един от докладите си той пише: „Църквата-манастир „Св. Димитър Мироточиви“ е строена през 1844, отвън и вътре е зографисана през 1877 г. {...}; черквата се счита за лечебна, та затуй привлича много богомолци от съседните села, а на патронния ѝ празник – от Драмско, Кавалско, Серско, Мелнишко и др. За гостите има пристройка до черквата“ (НБКМ, БИА, ПА7238, 15-19).

При проучването на стенописите в храма документирах и някои ритуални практики, свързани именно с „лечебната сила на черквата“.

При едно от посещенията ми в храма забелязах една колона в северозападния дял, в най-ниската част на която е монтирана метална халка. За тази халка връзвали „лудите“, за да преспят в храма и да получат изцеление. След това семейството на болния принасяло в жертва на св. Димитър агне, овца, понякога и вол. От целебната сила на храма се възползвали не само „бесновати“, но и страдащи от други заболявания (Валчинова, Г. 2005). В годините след Втората световна война тази традиция постепенно запада не само заради властващия атеистичен режим, но и поради ограничения достъп до селото и неговия храм. Родени в селото, но живеещи другаде, хората трябвало да си вадят „открит лист“, за да посетят Тешово. През последните деветнадесет години животът в селото се е възродил, а с това и ритуалните практики стават особено популярни.

Повечето сведения за храмовия празник и за селския събор, провеждани на 25 и 26 октомври, документирах през тези дни на 2008 г.¹

През целия предпразничен ден в храма се стичаха посетители, които носеха дарове на патронната икона в храма. Даровете бяха обичайните ритуални хлябове, сладкиши, бонбони, ризи, чорапи, бельо. След празничната света литургия на другия ден даровете се продаваха на пазар, средствата от който бяха предназначени за реставрация на храма. В предпразничния ден се приготви курбан-чорбата за ритуалното хранене на 26 октомври. Донесени бяха щайги с краставици, които бяха оставени да „спят“ в храма, а на другия ден ги използваха като гарнитура към курбан-чорбата.

Още в ранния следобед на 25 октомври 2008 г. централният кораб на храма бе „резервиран“ от най-ентузиазираните поклонници, които възнамеряваха да преспят в храма за здраве. Постелките за спане бяха разполагани по посока изток/запад. Най-предпочитаното място бе между олтара и владишкия трон. Направеният от закъснели поклонници опит да се настанят по-близо до олтара и да разположат постелките си в посока север/юг доведе до смут сред „посветените“ и дори до известно пререкание. След като централният кораб се изпълни, поклонниците започнаха да изпълват южния кораб, а накрая и северния кораб, където се бях настанили аз. Местните жителки особено зорко следяха да не би някой поклонник да легне

¹ Изказвам благодарност на г-н Дамян Хаджиев и семейството му за гостоприемството.

така, че да препречи „пътя на св. Димитър“ по главната ос в храма – от главния западен вход до светите двери. Вярва се, че със здраве ще бъдат дарени онези от преспиващите, които са чули св. Димитър да минава през храма през нощта. Всеки идваше и се настаняваше в различно време – най-вече между 21.00 и 23.00 ч. Напускането на храма започна с разсъмването на другия ден.

От проведените разговори установих, че в момента практиката да се водят психично болни за изцеление е напълно забравена. За нея не знаят и жителите от средното поколение, а някои дори се обиждаха от подобен въпрос. Повечето посетители, най-вече жени, преспиваха в храма преди всичко „за здраве“. Разбира се, има и такива (особено в тийнейджърска възраст), които участват в ритуала, „защото другите го правят“, или заради „традицията“. Повечето от поклонниците са жители на селото или произхождащи от него, но живеещи в региона – най-вече в гр. Гоце Делчев. Поклонниците, които не са свързани със селото, бяха няколко малки групи от 4-5 човека, които обикаляха и спяха по всички църкви, където това е допустимо. Една жена от гр. Гоце Делчев сподели, че спи в този храм, защото „само в тая църква не е спала“ (от всички подобни в региона). Една от причините за голямата посещаемост през тази година бе фактът, че празникът се падаше в почивни дни (събота срещу неделя) и бяха дошли много хора от околността.

От клисарките научих, че те отварят храма за спане и в други нощи – най-вече срещу големи празници. Последният подобен случай е бил срещу „Успение Богородично“ на 15 август 2008 г., когато възрастна жена преспала с болното си внуче.

Отрано сутринта на 26 октомври в черквата започнаха да пристигат мъже с агнета (шилета), носещи ги „на икона“. Според обясненията им ритуалът се прави за здраве на животните и за плодородие. Агнетата бяха внасяни на ръце в храма, а челата им бяха допирани („чукани“) три пъти до иконата на св. Димитър от царския ред на иконостаса. Това действие бе нарушено от църковните певци, пристигнали в селото от града, преди да дойде неврокопският митрополит. Те не разрешиха животните да бъдат внасяни в храма. Силно смутена от тази възбрана бе една възрастна жена от селото, загубила наскоро сина си, в памет на когото даваше курбан. Надигнаха се много гласове в нейна защита и митрополитските служители бяха принудени да отстъпят в нейния случай. Следващите приносители на агнета извършваха този ритуал на изнесена пред входа икона на св. Димитър.

Първото донесено сутринта агне беше предназначено за дар на храма и бе вързано във външната галерия до входа. Някои от посетителите, явно с повече опит, отиваха при агнето със запалени свещи и си казваха молитвата, като държаша свещта до челото на агнето. На колоната, на която бе вързано агнето, бе подпряна малка икона на св. Димитър, която многократно бе захапвана от агнето, но според местните вярващи то не я хапеше, а си „удряше челото в нея“. Поведението на агнето бе изтълкувано като добра поличба.

Неврокопският митрополит г-н Натанаил отслужи божествена литургия и лично освети приготвения откъсно предната вечер курбан, който бе раздаден на многобройните гости на селото. На площада пред храма бяха подредени дълги маси с пейки, на които се проведе ритуалното хранене. Освен курбан-чорбата трапезата

включваше салатата от зеле и краставици (пренощували в храма), както и хляб. Местните жители вземаха част от ритуалната храна и за домовете си. Ритуалното хранене бе съпроводено от традиционни песни и хора, типични за всеки селски събор.

С изключение на светата литургия, другите ритуални практики, изпълнявани на храмовия празник, трудно могат да бъдат интерпретирани в контекста на официалната православна традиция. Църковните канони постановяват най-строги наказания за клириците и миряните, които им се отдават – низвергване и отлъчване от светата църква. Поради това за повечето от тях има изрична забрана. Именно на тези канонични забрани се основаваше и опитът на митрополитските служители да възпрат извършването на подобни действия в храма. Подобни забрани намираме в каноните на Пето-Шестия Вселенски църковен събор (Правила 1936: 163-208), провел се в Трулската зала на императорския дворец в Константинопол през 692 г.

Преспиването в храмове е забранено в канон 74: „Не трябва да се извършват така наречените трапези на братолюбие в места, посветени на Господа, или в църкви и да се не яде и постила легло вътре в храма. Ония, които дръзнат да извършат това, или нека престанат, или да бъдат отлъчени“ (Правила 1936: 200). Готвенето на храна, яденето, внасянето на храна и търговията в храма или в двора на храма е забранявано в три канона – 74, 76: „Никой не трябва да устройва вътре в свещените огради кръчмарница или да излага ястия, или пък да върши някаква дребна търговия“ (Правила 1936: 200) и 99: „Според както научихме, в ерменската област било в обичай, щото някои, като сварявали вътре в светите олтари късове от месо, донасят някои части и ги разделят между свещениците, според юдейския обичай. ... не се позволява на никой от свещениците да приема определени части от месо от тия, дето ги донасят, а да се задоволява с онова, което желае да даде донасящият, но при условие това приношение да става вън от църква. Който не върши това така, нека бъде отлъчен“. Въвеждането на животни в храма също не се позволява според канон 88: „Никой да не въвежда вътре в светия олтар никакво животно, освен ако някой пътник, застигнат от сетна нужда и лишен от жилище и гостилница, спре в такъв храм. ... Спасението и безопасността на човека трябва да се поставят над всичко. Ако някой без припряна нужда е въвел животно в храма, ако е клирик, да бъде низвергнат, ако е мирянин, да бъде отлъчен“ (Правила 1936: 206), който допуска само едно-единствено изключение – ако пътник с животно няма възможност да пренощува другаде и животът му зависи от това, може да преспи с животното си в храм.

Описаните ритуални практики са отричани и наказвани от църквата през VII в. като езически остатъци или юдейски незрелости, както свидетелстват на събора отците в приветственото си слово до император Юстиниан (Деяния вселенских соборов 1882: 277). Очевидно е, че въпреки строгите църковни канони през VII в. тези практики не са могли да бъдат изкоренени през следващите епохи, след като продължават да се изпълняват и днес.

Къде са техните корени? На първо място, в стремежа на човек да се грижи за своето благополучие (здраве, дълъг живот и имот), който в религиозни общности винаги се проявява като упование в божественото благоволение. Тази естествена необходимост и религиозното упование не са могли да бъдат ликвидирани

със закони и забрани. На второ място, корените на описаните практики са в силната традиция на езическите вярвания, ритуалите и поклонническите пътувания в гръко-римската и християнската древност (Elsner Rutherford 2008), традиция, съхранявана без прекъсване в нелитературните културни общности на Балканите през Средновековието, Възраждането и съвременното (Gicheva 2000: 927-940).

Преспиването за здраве в свещено пространство е най-характерно за античния култ на Асклепий (Petsalis-Diomidis 2008; Naiden 2008). В светилищата на Асклепий в Епидавър, Кос, Атина, Коринт, Пергамон, Смирна, Рим и на други места са били строени специални сгради с помещения за преспиването на поклонниците. Най-обичайното средство, чрез което Бог показва начина на изцеление, е съновидението. Жреците на Асклепий тълкуват сънуването от поклонника и определят какво изисква Бог, за да дари изцеление. Сред нужните неща задължително присъстват жертвоприношение, оброк, а в някои светилища и медицински процедури. Култът към Асклепий е засвидетелстван в много на брой светилища в земи на Древна Тракия, които днес попадат в територията на България.

В изследвания от мен ритуал в с. Тешово липсват вярвания за тълкуване на съновидения, но се е запазила представа за гадателната функция на съня във вярването, че св. Димитър показва изцеление на онези спящи, които са го „чули да минава през храма“. Имаме етнографски сведения, че в миналото и при храма в с. Тешово (както и в светилищата на Асклепий) са съществували специални пристройки към църквата, за да приютяват поклонниците. Друг характерен общ белег е принасянето на дарове – задължителното принасяне на кръвна жертва (курбан) от преспалите поклонници в празничния ден на св. Димитър, както и даряването на предмети (оброци) за храма, като хавлии, бельо, икони.

Сведението за специализирано изцеляване на душевно болни в храма „Св. Димитър Мироточиви“ в с. Тешово в миналото насочва към евентуална връзка на ритуала с античните култове на Дионис и Богинята Майка (Фол, Ал. 1994). В древността се е вярвало, че тези божества предизвикват у своите почитатели състояния на транс, чрез който се лекуват душевни страдания и се получава просветление (Гичева 2007: 36-51). Сходна фолклорна практика, която не е свързана с християнско свещено място, са ритуалът на лекуване от русалии на Русалска неделя (Василева 1994: 303-304) и преспиването на росенова поляна на празника на Светия Дух (Спасовден) (Василева 1994: 340), засвидетелствани на много места в българската етническа територия.

Преспиването в християнски храм за изцеление също е добре известна езическа практика. Проучвани са много сведения за подобни практики от Късната античност и през цялото Средновековие (Talbot 2002: 1-21). В Късната античност обект на подобни поклоннически пътувания са най-вече Светите земи в Палестина и по-специално такива места, които са свързани с изцеления в текстовете на Ветхия и Новия завет – кладенецът на Самаритянката, баните на пророците Илия и Мойсей, водите на Силоам и др. (Talbot 2002: 1). Отново през Късната античност ритуалната практика на преспиване за изцеление започва да се свързва с култове към светци и особено с места, в които се съхраняват техни мощи. Известни са такива сведения за светци в Египет, Антиохия, Селевкия, Синай (Talbot 2002: 2). След загубването на източните провинции на Византия почитаните за здраве све-

Ил. 1. Храм „Св. Димитър“ в с. Тешово, Гоцеделчевско.
Комплект постелки за спане в храма. 25 октомври 2008 г.

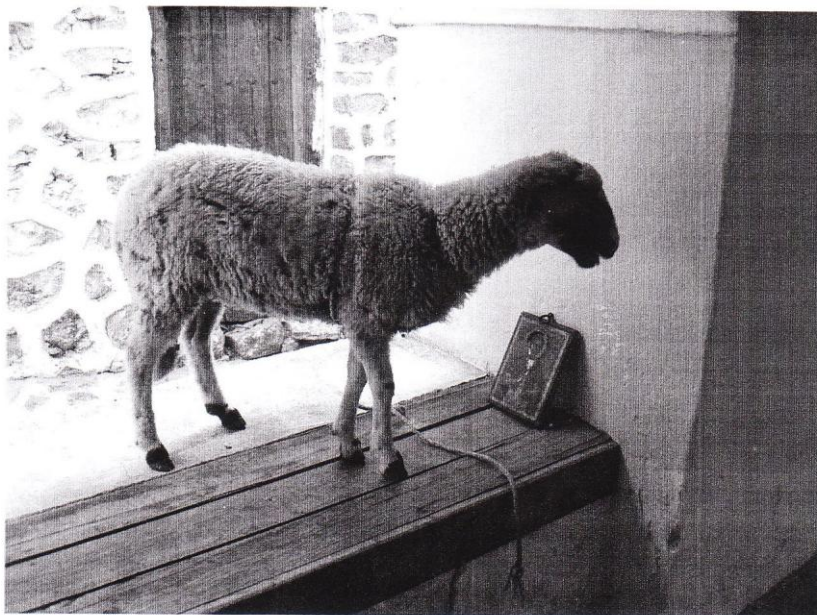
Il. 1. The St. Demetrios Church of Teshovo, near Gotse Delchev.
Sheets, blankets and pillows for sleeping in the church. 25 October 2008.

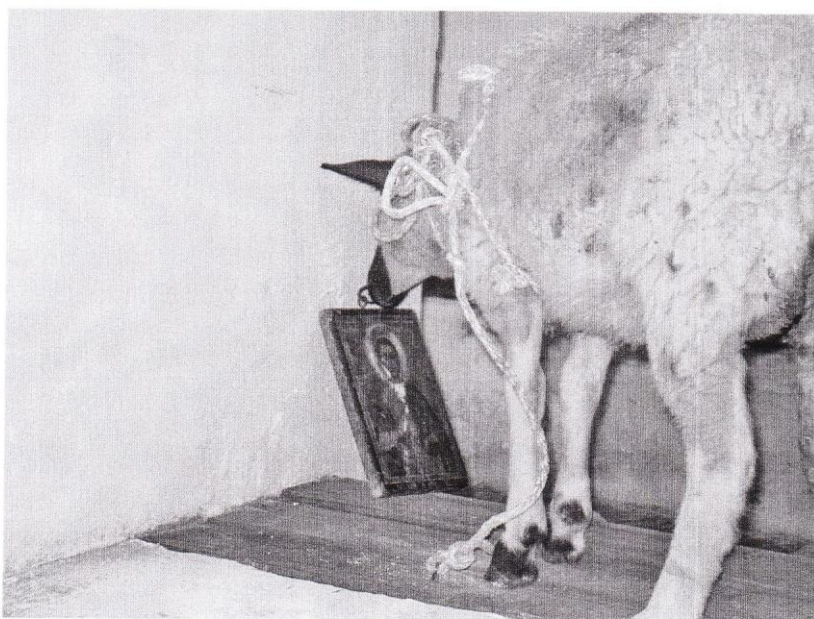
Ил. 2. Храм „Св. Димитър“ в с. Тешово, Гоцеделчевско. Дарове на вярващите,
поставяни под патронната икона в храма. 25 октомври 2008 г.

Il. 2. The St. Demetrios Church of Teshovo, near Gotse Delchev. Gifts of the believers
placed in front of the icon of the patron of the church. 25 October 2008.

Ил. 3. Храм „Св. Димитър“ в с. Тешово, Гоцелчевско.
Агне, дарено на храма. 25 октомври 2008 г.
Il. 3. The St. Demetrios Church of Teshovo, near Gotse Delchev.
The sacrifice lamb offered to the church. 26 October 2008.

Ил. 4. Храм „Св. Димитър“ в с. Тешово, Гоцелчевско.
Агнето си „удря“ главата в иконата на св. Димитър. 25 октомври 2008 г.
Il. 4. The St. Demetrios Church of Teshovo, near Gotse Delchev.
The sacrifice lamb „beats“ its head in the icon of St. Demetrios. 26 October 2008.

Ил. 5. Храм „Св. Димитър“ в с. Тешово, Гоцеделчевско.
Четене на молитви с поставяне на свещ до главата на агнето. 25 октомври 2008 г.
Il. 5. The St. Demetrios Church of Teshovo, near Gotse Delchev. Saying a prayer while placing a candle near by the head of the sacrifice lamb. 26 October 2008.

Ил. 6. Храм „Св. Димитър“ в с. Тешово, Гоцеделчевско.
Халката в долната част на колоната е използвана за връзване на хора с психични заболявания. 25 октомври 2008 г.
Il. 6. The St. Demetrios Church of Teshovo, near Gotse Delchev.
The loop in the lower part of the column is used for tying mentally diseased persons. 26 October 2008.

Ил. 7. Храм „Св. Димитър“ в с. Тешово, Гоцеделчевско.
Подготвени за спане постели в централния кораб на храма. 25 октомври 2008 г.

Il. 7. The St. Demetrios Church of Teshovo, near Gotse Delchev.
Preparation for sleeping in the nave of the church. 25 October 2008.

шени места се концентрират най-вече в земите около Константинопол и в Мала Азия. Най-прочутите целебни християнски центрове във византийския Константинопол са църквата „Св. св. безсребреници Козма и Дамян“ и манастирът „Богородица Живоносен Източник“. И двата центъра са основани през V в. и продължават активността си до падането на Константинопол под османска власт през 1453 г. И за двата са записани множество разкази за чудеса, свързани с лечебната сила на св. Богородица и на двамата светци (Talbot 2002: 3). И до днес православните гърци използват в ежедневието молитва-заклинание, отправяна към св. Богородица и светите Безсребреници като средство срещу главоболие и уроки².

Два от най-ранните и най-прочути храмове, свързани с поклонничество на търсещи изцеление, са базиликата на св. ап. Йоан в Ефес и базиликата на св. Великомъченик Димитър в Солун (Talbot 2002: 1-21). И двата храма са основани през Късната античност и продължават активността си през цялото Средновековие, но ако поклонничеството за изцеление в храма на св. Димитър в Солун е изгубило много от езическите практики, изпълнявани през Средновековието, поклонничеството в храма на св. Димитър в Тешово ги е съхранило както през Възраждането, така и днес. Доказателство за това са традициите, свързани с пресяване в храма, гадание по съновидение, принасяне на оброчни дарове, освещаване на животни чрез допир до икони в храма, принасяне на кръвна жертва, както и ритуалното хранене с принесения курбан.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Валчинова, Г. 2005: Светецът и трактовката за лудостта в традиционната култура. – *Българска етнология*, № 2, 5-17.
- ВАСИЛЕВА, М. 1994: Русалска неделя. – В: *Българска митология*. С.
- ГЕОРГИЕВ, Г. 1978: *Старата желязодобивна индустрия в България*. С.
- ГИЧЕВА, Р. 2007: Куковден – Дионисов или Кабирически обред? Част II. Името. – *Проблеми на изкуството*, № 1, 36-51.
- Деяния вселенских соборов 1882: Т. VI.
- Енциклопедичен речник 1994: С.
- ПЕЛТЕКОВ, Ал. 2001: *Тешово. Орбел*. С.
- Правила 1936: *Правила на св. Православна църква. Събрал и превел протоерей Иван Стефанов*. Издание на съюза на свещеническите братства в България. С., второ фототипно издание.
- Фол, Ал. 1994: *Тракийският Дионис*. Книга втора. *Сабазий*. С.
- НБКМ, БИА: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Български исторически архив.
- GISNEVA, R. 2002: Dionysos Bromios. The Rite. – In: *Proceedings of the 8th International Congress of Thracology*. Sofia–Yambol 25-29 September 2000. International Foundation Europa Antiqua & Institute of Thracology. Vol. II. Sofia, 927-940.

² Благодаря на Росица Гичева за устно споделеното сведение.

- ELSNER, J., I. Rutherford 2008: Introduction. – In: Elsner, J., I. Rutherford (Eds.). *Pilgrimage in Graeco-Roman & Early Cristian Antiquity. Seeing the Gods*. Oxford University Press, 1-40.
- NAIDEN, F. 2008: Hiketai and Theoroi at Epidauros. – In: Elsner, J., I. Rutherford (Eds.). *Pilgrimage in Graeco-Roman & Early Cristian Antiquity. Seeing the Gods*. Oxford University Press, 73-96.
- PETSALIS-DIOMIDIS, A. 2008: The Body in Space: Visual Dynamics in Graeco-Roman Healing Pilgrimage. – In: Elsner, J., I. Rutherford (Eds.). *Pilgrimage in Graeco-Roman & Early Cristian Antiquity. Seeing the Gods*. Oxford University Press, 183-218.
- TALBOT, A.-M. 2002: Pilgrimage to Healing Shrines: The Evidence of Miracle Accounts. – In: *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 56. Washington, D.C., 153-172.

A Healing Ritual Performed in the St. Demetrios Church in the Village of Teshovo near Gotse Delchev

Vladimir Dimitrov

This article is the result of the field work carried out in the village of Teshovo, Gotse Delchev area on 25 and 26 October 2008. A healing ritual traditionally performed on the feast day of the patron of the St. Demetrios church is described.

The ritual practices include spending the night in the church in order to be granted healing and good health. The author traces the roots of these practices. Firstly, they are rooted in the individual pursuit of well-being (good health, long life, wealth), which in religious communities invariably takes the form of aspiration for the Lord's grace. Such a natural need and religious aspiration could not be eliminated by laws and bans. Secondly, these practices are also rooted in the strong tradition of pagan rites and beliefs, preserved uninterrupted among the non-literary communities on the Balkans throughout the Middle Ages, the nation building period and in modern times.

Practices of Worship in the St. Demetrios church of Teshovo are marked by a number of pagan characteristics even today. Proofs for this are the traditions involving sleeping over in the church, interpretation of dreams, offering of consecrated gifts, consecration of animals by touching them with church icons, offering of blood sacrifice and ritual eating of the votive offering.